

TÜRK BOYLARININ EDEBİYAT VE FOLKLORUNDA NEVRUZ ŞENLİKLERİ*

Ülkemizde olduğu gibi, diğer Türk memleket ve yurtlarında anma gün ve haftalarının çokluğuna rağmen, bütün Türk dünyasınca müşterek kutlanan bayramlarımızın azlığı dikkat çekicidir. Kendine has törenler ve pratiklerle kutlanan ortak bayramlarımızdan birisi de Nevruz (Ergenekon'dan Çıkış) bayramıdır. Nevruz'un, Orta Asya, Kuzey Türklüğü ile Anadolu ve Balkanlar'da çok eski zamanlardan beri kutlandığı tarihî ve edebî kaynaklarca sabittir. İlk defa Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Divânü Lügâti't-Türk*'te “yeni gün (nevruz)” şeklinde kaydedilen¹ bu bayram adına muhtelif coğrafya ve devirlerde, Kurban ve Ramazan bayramlarımızda olduğu gibi dinî nitelikli özel törenler düzenlenmiş ve edebî eserler yazılmıştır. Bu eserlerin Doğu Türklerindeki ilk örneklerden birisi olarak XV'inci yüzyıl Çağatay şairlerinden Mevlana Lütfi'nin Gül ü Nevruz adlı mesnevisini gösterebiliriz.² Ali Şir Nevayi'nin de etkisinde kaldığı ve onun gibi Herat edebî çevresine mensup olan merasimlerinden yararlanmış ve yer yer bunları işlemiştir. Çağatay edebiyatı sahasında Lütfi'den başka, Nevayi, Babür Şah, Zevkî ve Mukimî de, Nevruz'u konu alan şiirler yazmışlardır.

Orta Asya Türlerinin yazılı edebiyatlarında böylesine işlenen Nevruz hakkında XIX'uncu yüzyıldan itibaren birçok araştırmacı da sahadan malzeme derlemiştir. Bunlar içerisinde Radloff'un özel bir yeri vardır. Aslen Alman olmakla birlikte Rus hizmetine giren ve uzun yıllar yaz aylarını Güney Sibirya'daki Bernaul şehrine yerleşip

* Bu makale, ilk defa *Bilge Yenigün*, (Nu: 4, Ankara 1995, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 5-7) dergisinde yayımlanmıştır.

¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügati't Türk I*, [Besim Atalay Tercemesi], Ankara, 1939, s. 334-348.

² Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi II*, 2. bs. İstanbul, 1974, s. 213, 214, 215.

buradan ilmî gezilere çıkarak Türk boyarına ait, destanlar, hikâyeler, masallar, koşaklar ve muhtelif inanç, âdet ve merasimlerle ilgili malzemeleri kaydeden Radloff, Sibiryâ'dan adlı eserinde Kazaklardaki bayram merasimlerine de temas eder.³ Radloff'tan başka XIX'uncu yüzyılda, Orta-Asya'daki Türk boylarının halk edebiyatları ve folklorları hususunda araştırma yapan türkologlardan bir diğeri Nikoylaviç Pantusov'dur.⁴ Pantusov, 1789 tarihinde Çin işgaliyle İli vadisine sürülen ve Tarançi adı verilen Uygur Türkleri arasında yaptığı derlemelerde, Nevruz bayramı ile ilgili sözü geçen kaynakta Pantusov, metinlerden önce Nevruz ile ilgili yazdığı kısa açıklamada: “Bu köhne yılının künleri eda bolup yeni yılının küni kirgen küne nevrüz dirler” şeklindeki girişten sonra Uygurların yedi türlü meyveyi “cem kılıp” suda beklettiklerini belirtmektedir. Bu meyveler, sir (Sarımsak), sincid (ciğde/iğde), seb (sirke), koyu kellesi, sebzi (buğday), sipend (nazar otu) ve tenke (para) den ibarettir. Uygurlarda uygulanan enteresan bir adet olarak 21 Mart Nevruz Bayramı'nda, “Mollaların” okuldan öğrencilerin evlerine ziyarete geldikleri ve onların karşılaştığı ne kadar müşkül var ise bunların her biri için ayrı ayrı kâğıt parçalarına “nevruzluk” adı verilen bir beyit yazarak coşkulu bir şekilde bunları okudukları ifade edilmektedir. Bu beyitlerden iki örnek şu şekildedir:

Yıl başı Nevruz günü âlem gülistan bolgusu
 Asmandan yir yüziğe ab-ı rahmet yağkası
 Her oğul hizmet kılıp üstadını
 İki âlemde bu ferzend hak rızasın tapkusı

Nevruz keldi cihanga
 Barıp eytkıl atanga
 Keldi Nevruz ıyş bünyad itkeli
 Barça adem künlini şad itkeli

³ Radloff, W., *Sibiryâ'dan I***, [Tercüme Eden: Ahmet Temir], İstanbul, 1956, s. 310.

⁴ Пантусовъ Н[иколай]. Н., *Таранчинская Песни.*, Казани 1909, с. 68, 69.

Her ogul mollasındın alsa dua
Könlini gamlardan azad itkeli.”⁵

Bu gün, Doğu Türkistan ve Kazakistan’da yaşayan Uygur Türkleri, Nevruz koşakları adı ile bilinen müstakil bir şiir türü vücuda getirmişlerdir. Nevruz ile ilgili törenler ve pratikler ise diğer Türk yurtlarında olduğu gibi canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Ürümqi Devlet Üniversitesi profesörlerinden Abdülkerim Rahman, eski devirlerden beri Nevruz’un geldiği gün, halkın ibadethâne önlerine, büyük meydanlara, pazar yerlerine toplanarak daha önceden tasarlanan türlü oyunları icra ettiklerini belirtmektedir.⁶ Bu törenlerde, halk şairleri ve koşakçılar, Nevruz bayramına ithaf ettikleri şiirlerini okumakta, müsikîşinaslar, makam musikileri ile coşkulu bir şekilde şarkı ve türküler söylemekte, maddal adı verilen destancılar muhtelif destanlar anlatmakta ve her tür sanat erbabı bayram vesilesiyle hünerlerini belli bir sıra ile sergilemektedir. Yine her bir mahallede kışı temsilen kalın ve kışlık elbiseler giymiş kişiler, halkın topladığı meydana getirilerek söz konusu kıyafetleri burada bahar ve yaz mevsimine uygun elbiselerle değiştirilmektedir. Doğu Türkistan’da ayrıca, “yolvvars/kaplan oyunu”, “şir/arslan oyunu”, “argımak/ Efsanevî at” oyunu gibi çeşitli seyirlik oyunların da Nevruz bayramlarında temsil edildiği adı geçen araştırmacı tarafından kaydedilmektedir.⁷

Çin’deki Tang sülalesi tarihçilerinden Huy Lin’in Musikî Tefsiri adlı eserinde kaydettiğine göre, Doğu Türkistan’daki sadece Nevruz bayramı kutlamaları çalınan “Tulpar Üstide Oynaydigan Hontu Usulü”, “Salma Taşlaş Usulü”, “Kösen Usulü” gibi müstakil musikî makamları bulunmaktadır.⁸ Doğu Türkistan’da yaygın olarak okunan halk koşaklarından,

Keldi Nevruz barçığa alem münevverdür yene,
Barça güller açılurlar ham u bustandır yene

⁵ Пантусовъ Н[иколай]. Н., *Таранчинская Песни.*, Казани, 1909. с. 68. 69.

⁶ 191-192. ئا بۇدۇكىرىم رايخمان. خەلق ئىغىز ئە دە بىيا تى نە زىرىيىسى. ئۈرۈمچى 1982 ب.

⁷ Aynı yer, s. 191-192.

⁸ Aynı yer, s. 191-192.

İy ata hizmet kılın üstazımızge ilmi üçün,
İlmi okutkan berdiler cenette cevlan eyligey”

şeklindeki *koşakta* da açıkça bu bayramın kış mevsiminin sona erip baharın gelmesine vesilen olan tabiattaki değişimin kutlanması ve bunun etrafında zaman içinde bir dizi kalıcı pratiklerin oluştuğu ve edebî eserlerin ortaya konulduğu görülmektedir.⁹

Özbek Türklerinde de Nevruz bayramı, Uygur Türklerine benzer bir şekilde icrâ edilmektedir. Kendilerini, muazzam sözlü yazılı ve maddî Çağatay kültürünün varisi olarak gören Özbek Türkleri 1920’li yıllarda Sovyet hükümetince, “*Basmacı*” ayaklanmalarına vesile olabileceği düşüncesiyle yasaklanarak Nevruz bayramından mahrum bırakılmışlardır. 1960 yılının ortasından itibaren halk açık ve gizli şekilde bayramı kutlamaya başlamıştır. 1984 ve 1985 yıllarında bir ara yasaklama yönündeki eğilimlerin artmasına rağmen, basının desteği ile bayramın daha geniş katılımlarla kutlanmasına müsaade edilmiştir.¹⁰ 1990 yılında ise, Nevruz bayramı, Özbekistan’da Ramazan ve Kurban bayramında olduğu gibi, bayram namazının da kılınması, bu bayramın halk nezdinde ayrıca dinî bir karakter kazandığını göstermektedir. Özbekistan’da Fergana, Taşkent, Semerkand, Fariş, Urgut gibi merkezî şehir ve bölgelerde mevcut imkânlarla göre çeşitli usûl ve şekillerde kutlanmaktadır. Meselâ Semerkand’da Rigistan meydanında kutlanan Nevruz, Fariş’te tabiatın kucağında yaylaklarda kutlanmaktadır. Güreşlerden, “beşkarsak” halk oyunları ekibine; “sümelek” isimli özel Nevruz yemeğinden, “surnay kernay” seslerine; “darbaz”lardan, çeşitli komik seyirlik oyunlara kadar Özbek Türkleri bu bayramı büyük heyecan ve neşe içinde geçirmektedirler.¹¹

Kazak Türklerinde bayram karşılığında “Ulı kun” sözü kullanılmaktadır. Ulı kun tabirine ilk defa XIII’üncü yüzyıl Kıpçak-

⁹ ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى، نورومچى 1982، ب. 25.

¹⁰ Қоробайев, У., Ўзбекистан Бойромлари., Тошкент 1991, б. 72-80.

¹¹ Раззоков, Х.,-Мирзаев, Т.,-Сабиров, О.,-Имамов, Қ., Ўзбек Халқ Озгаки Поетик Ижоди, Тошкент, 1991, б. 12.

kuman yadığârı olan Codex Cumanicius adlı eserde rastlıyoruz. Nevruz bayramı için ise, “Ulıstın Ulu kuni” denilmektedir. Kazaklardaki Nevruz merasimleri hakkında dikkate değer çalışmalarda bulunan araştırmacılarından biri de Elizabeth E. Bacon’dır. Amerikalı bu araştırmacı 1933-1934 yılları arasında Kazakların evlerini temizledikleri, bayram münasebetiyle mevlit okuttuklarını, tercihen herkesin en yeni elbiselerini giydiklerini ve hastalıklardan arınarak yeni yıla sağlıklı bir şekilde girmek için yakılan ateşlerin üzerinden atladıklarını bizzat sahadan derlemiştir.¹² Bu gün, diğer Türk boylarından olduğu gibi mart ayında, ancak 21 Mart’ı 22 Mart’a bağlayan gecenin bitiminde saat 03.00 civarında başlamaktadır. Bunun sebebi, söz konusu saatte Hızır’ın ihtiyar bir ak sakallı şahıs kılığında bozkırı dolaşması imiş. Bu vakitte Hızır’ın nazarı, buza düşse buzu, taşa düşse taşı eriteceğine inanılmaktadır. Resmî tatil ise, 22 Mart günüdür. Kazak Türklerinin bu bayramı çok eski tarihlerden beri kutladığını Albay da kaydetmiştir.¹³ Kazakların “Jer betine jaksılık uyalağan kun” dediği Nevruz, 1926 yılında merkezî Sovyet hükümetine karşı isyanlara sahne olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır. Uzun yıllar dinî bayramlar olarak halk arasında gizli kutlanan Nevruz, 1988 yılında –yani yasaklanışından 62 yıl geçtikten sonra- serbest bırakılmıştır.

Kazaklar arasındaki Nevruz kutlamalarında insanlar güne;

Jasın kuttı bolsın

Ömir jasın uzak bolsın

Ulıs baktı bolsın”

şeklindeki sözlerle selâmlaşarak başlarlar. Daha sonra baş harfi “s” – eski alfabede sin ile başlayan yedi nesnenin bir araya getirilmesiyle Nevruz köje adı verilen yiyecek pişirilir.¹⁴ Söz konusu yedi nesne Uygur Türklerindeki ile hemen hemen aynıdır. Tuzlanmış et, koyun

¹² Bacon, Elizabeth E., *Esir Orta Asya*[Tercüme eden: Tansu Say], İstanbul, 1979, s. 56, 94.

¹³ Ol künde nawrız degen bir jazğıturım meyrem bolıp nawrızdama kılamız dep toy tamaşa kıldı yeken[Kazbekov, Muhtar, *Jangırğan Salt Dästürler.*, Almatı 1991, b. 8-28/ Türkiye Türkçesine aktaran: Süer Eker, “*Nevruz Ulıstın Ulu Küni, Ulusun Ulu Günü:Nevruz*, Ankara, 1993, s. 5].

¹⁴ Қоңратбаев, Ә., *Қазақ Фолклорының Тарыхы.*, Алматы, 1991, б. 46.

kellesi, peynir, buğday, soğan ve havuçtan pişirilen Nevruz köje sofraları süsler. Geleneğe göre koyunun kellesi köyün veya boyun ak sakallı, yani ulu kişisi yer. Diğerleri ise, “jaksı as kalğansa; jaman karın jarılsın” diyerek, “ak”tan (süt yiyecekleri), “kök ırıs”tan (tahıl yiyecekler) ve “kızıl”dan (etten) yapılmış yiyecekleri doyasıya yerler. Kazaklar Nevruz gününde çevrelerini temizlerler, etraftaki su kaynaklarının çıktığı yerleri temiz tutmaya özen gösterirler ve fidan dikerler. Akınlar ve cıravlar şiirler söyleyip destanlar, kıssalar anlatır, halk millî dansları birlikte icra eder. Ayrıca bu günde *kökpar*, *kız kuwuw*, *altıbakan* (salıncak), *küres*, *arkan tartıs* (halat çekme) gibi oyunlar oynarlar.¹⁵

Yukarıda, eskiden ve günümüzde Nevruz’un muhtelif Türk boylarında kutlanması ile ilgili bilgileri tarihî ve edebî kaynaklara dayanarak ortaya koymaya çalıştık. Nevruz’un Anadolu ve Balkanlarda da, Selçuklu ve Osmanlı döneminden günümüze kadar da örtülü veya açık olarak çok eskiden beri devletın tebaasının büyük kısmı tarafından kutlandığı bilinmektedir.¹⁶ Nevruz, Hindistan ve Afganistan’dan İran ve Arap ülkelerine kadar birçok memlekette de kutlanmaktadır. Ancak bu bayramın diğer milletlerden farklı biçimde büyük Türk kütlesinin ibadetleri arasına girecek kadar benimsendiği açıktır. Başka bir deyişle Nevruz bayramı, kuzeyde Naurıs Oyx şeklinde kelimeyi yaşatan ve umumî Türk kütlesinden lehçe ve kültür itibarıyla tarihin karanlık çağlarında kopan bu günkü Hristiyan Ortadoks Çuvaş Türkleri ile Sibiryadaki Müslüman Tomsk Tatarlarından tutunuz da, güneyde Kerkük’e; doğuda Kırgızistan içlerinden batıda Balkanlara kadar geniş bir alan içinde yayılmıştır. Nevruz’un ilk defa ne zaman ortaya çıktığı hususunda tarihi bilgiler yeterince açık değildir. Dolayısıyla her kültür kendi Nevruz’unun eski olduğu iddiasındadır. Şunu unutmamak lâzımdır ki tarihin aydınlatamadığı dönemlerde insanlar ve kültürler mitolojik efsanelere müracaat etmektedirler. Ancak ortaya çıkan efsaneler yerli ve millî özellikler taşıdığı kadar, gezgin motiflere de sahiptir. Bu

¹⁵ Kazbekov, Muhtar, *a.g.e.*, s. 1-25

¹⁶ Çay, M. Abdülhaluk, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara, 1985.

bakımdan mitolojik anlatmaların, bir kültürden diğerine geçmiş olabileceği gibi, Nevruz ile bağlantılı olarak anlatılan efsaneler ve uygulanan pratiklerin polijenist bir görüşle, yakın coğrafya ve iklim bölgesinde yaşayan insanlarca birbirlerinden habersiz olarak yaratılması da pek âlâ mümkündür. Çünkü dünyanın her yerinde insan, aynı zihnî ve fizikî kabiliyet ve faaliyetler sahiptir.

Ülkemizde insanlarımız doğulu ve batısıyla, kuzeyli ve güneylisiyle Nevruz'u kutlamaktadır. Sadece Cumhuriyet döneminde bu husus resmî bir bayram boyutunda ele alınmamıştır. Aynı zamanda Nevruz bayramı bu ülkenin insanları arasında kültür birliğinin bir göstergesidir. Bu birliği sözde iddia ve ilmî olmayan tezlerle bozmak yanılıcıdır. Temelinde dostluk, barış, dayanışma ve birliğin yattığı bayramlar, terörizmi ve bölücülüğü reddederler. Ayrıca böyle bir bayramın mevcudiyeti insanlar arasında ister yeni yılın gelişi ve yılın ilk günü olması, ister tabiatın uyanışı, isterse Ergenekon'dan çıkış veya başka efsanelere bağlı olarak ortaya çıkmış olsun barış, sevgi, dayanışma ve dostluğu telkin ve tesis etmek amacı taşıdığı sürece olumludur ve kutlanmasında yarar vardır.

